

УДК 376-056.264:159.942

Олена БЕЛОВА

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри логопедії
та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: alena-belova77@yandex.ua*

ДІАГНОСТИКА НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ ЕМОЦІЙ ЗА МАЛЮНКОВИМИ МЕТОДИКАМИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті представлені результати дослідження стану агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку. За результатами підсумкового аналізу науково-методичних джерел було виділено три види та шість підвидів агресії та визначена їх симптоматика: саморегульований вид агресії вмістив контрольований і змагальний підвиди; прихований – захисний і депресивний; поведінковий – демонстративний і фізичний. Виявлено особливості агресії та рівень її прояву в дітей із нормальним психофізичним розвитком, із фонетичним недорозвиненням мовлення (ФНМ), фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) та нерізко вираженим недорозвиненням мовлення (НЗНМ).

Ключові слова: агресивний стан, види агресії, підвиди агресії контрольована агресія, змагальна агресія, захисна агресія, депресивна агресія, демонстративна агресія, фізична агресія.

Для дослідження неусвідомленого стану агресії ми використали низку проєктивних малюнкових методик: «Малюнок неіснуючої тварини», «Малюнок моєї сім'ї», «Малюнок мого класу». Але в «оригінальному» вигляді, за допомогою них вивчали неусвідомлені психічні властивості особистості всесторонньо, що не відповідало меті дослідження. Тому нами була проведена вузьконаправлена їх модернізація, завдяки чому було виділено лише ті ознаки, що підтверджували в досліджуваних дітей наявність агресії. Дані методики були апробовані в умовах загальноосвітньої школи, при дослідженні учнів молодших класів: з нормальним та порушеним мовленням.

На основі аналізу науково-теоретичних джерел нами було визначено, що малюнок дитини може вміщати безліч ознак, які вказують на той чи інший підвид агресії. Які ми спробували, окремо один від одного, описати за виконаними малюнками дітей у різних аспектах дослідження та продемонструвати на прикладі. Що у подальшій роботі надало можливість по кожному підвиду агресії зробити доповнення до складеного нами, на основі аналізу наукових праць (Р. Бернса, Дж Бука, Вульфа, М.З. Друзкевич, Д. Ділео, С. Кауфмана,

Л. Кормана, М. Люшера, К. Маховера, С. Розенцвейнг, Д. Скот, І. А. Фурманов, В. Хьюлса, В. Амен, А. Басс і А. Даркі, М. Доркі, С. Розенцвейнга, Р. Темл, О. Романова, І. Фурманова), якісного аналізу.

Результати аналізу особливостей виконання молодшими школярами проєктивних малюнкових методик, доводять, що учні з вадами мовлення а саме ФНМ, ФФНМ, НЗНМ у своїх малюнках використовували більш агресивні ознаки, за **скритим та поведінковим видами** агресії ніж їх однолітки з нормальним психофізичним розвитком, які віддавали перевагу саме **саморегулюючому виду** агресії. Також, у великій кількості робіт дітей з ПМР, нами визначені деталі які відносились до **змагального, захисного та демонстративного** підвиду агресії. У свою чергу, учні з нормальним мовленням віддавали перевагу **контролюючому, змагальному, демонстративному** підвидам агресії.

В нашій роботі, за малюнковими методиками, ми розглянули види агресії молодших школярів за їх підвидами в прогресивному зрості від менших проявів агресії до більших. Такім чином, одним з позитивних підвидів агресії у нашій класифікації являвся **контролюючий підвид**. За показниками результатів

дослідження найбільше він застосовувався у малюнках дітей з нормальним мовленнєвим розвитком. Це характеризувалось тим, що мовлення даної категорії молодших школярів є основним регулятором їх поведінки. На другому місті, своїми негативними емоціями намагалися керувати учні з ФФНМ, які не значно відставали від показників норми. За ними, набрали середні результати – діти з ФНМ, і найменше ознак за контрольованою агресією накопичили молодші школярі з НЗНМ.

Наявність даного підвиду агресії найкраще проявлялась у малюнках зображення яких знаходились тчуть вище низу аркушу паперу, з використанням чітких, рівномірних та гнучких ліній, з переважанням зелених кольорів. Що характеризувало у особистостях відчуття впевненості, самоконтролю, емоційну рівновагу та гнучкість вольових якостей. За змістом, малюнки були добре промальовані, прикрашені погодними явищами, або деталізовані у сфері одягу. Структура зображення визначала пропорційність усіх улюблених героїв за різним родом їх діяльності та позитивним настроєм і адекватною поведінкою. Позначені деталі у малюнках характеризували дітей з почуттями власної гідності, внутрішнього спокою, рівновагою при розподілі своїх сил, емоційною лабільністю та стабільністю, стійкою тенденцією до діяльності, що піддається обміркуванню, плануванню та здатністю активної реалізації своїх замислів, а також з завищеними вимогами як до самої себе, так і до оточуючих її людей.

Так наприклад, зображуючи свою сім'ю учні, в малюнках яких переважав даний підвид агресії, намагалися показати своїх рідних у доброму, веселому настрою, у активній діяльності. Зазвичай малювали їх на природі, де світило, і навіть у де яких, посміхалося сонце.

Результати аналізу малюнків показують, що улюблені члени сім'ї у дітей намальовані перші, з ліва, вони вище та крупніше від інших членів родини. Деталі малюнка виконані добре. У більшості дітей даного підвиду улюбленим персонажем були матері, які виконували функції лідера у сім'ї. Вони являлися прикладом для наслідування, їх думка у ро-

дині була провідною. Другу, не менш важливу, роль у сім'ї діти віддавали татусям, їх вони малювали поруч з матерями, але недуже яскравими та не великими за розміром. Що вказувало на те, що вони налаштовані оптимістично, ведуть себе активно, весело, енергійно, з задоволенням проводять свій вільний час зі своїми дітьми у спілкуванні та розвагах. У братів та сестер претендування на лідерство у сім'ї не дуже відчутне, на це вказували такі особливості у малюнках як зображення їх поруч з улюбленими членами сім'ї, тому у дітей вираженої агресії в них не спостерігалось. Деяка частина дошкільників у своїх малюнках визначну роль відводила діду і бабусі, вони намальовані поряд з самою дитиною, що говорило про повагу і довіру дітей до старшого покоління. Самі діти, у сім'ї почували себе захищеними, упевненими в собі, доброзичливо відносились до оточуючих, уміли підтримувати контакти з іншими людьми. Вони вірять у себе, що дозволяло їм бути незалежними, самостійними, впевненими у своїх діях, що робить їх більш сприйнятливими і відкритими новому досвіду.

Слідкуючим, за великою кількістю агресивних ознак, у дітей з ПМР визначається **захисний** підвид агресії. Найбільше він переважав у дітей з ФФНМ, на другому місті за кількістю набраних ознак – у школярів з ФНМ та НЗНМ, і найменше визначався у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком. Малюнки учнів, що визначали **захисний підвид агресії**, розташовувались у кутку, або висіли у простору, їх персонажі були промальовані тонкими, перерваними з різними натисками лініями, часто підтиранні гумкою та поновленні, їх визначний колір залишався, переважно – жовтим. Зміст та структура малюнка визначались банальністю, відсутністю творчих здібностей. Зображені герої у більшості «складені» з геометричних фігур, мали відчинений рот без губ та язика, руки або лапи заховані за спину, іноді прижаті до тулуба. Виділені за малюнками ознаки агресії характеризували у дітей низьку активність, скритість, острах, підвищену тривожність та замкнутість в оточуючому їх середовищі. Занижений рівень самооцінки та почуття неповноцінності призводять до невпевненості у

своїх силах, боязливості приймати рішення та брати на себе відповідальність, тому за часту, реалізація їх ідей залишається лише на рівні мрій та фантазій.

Депресивний підвид агресії є одним з найнижчих показників, який за ознаками агресії проявився у однаковій пропорції у всіх категоріях молодших школярів. Малюнки, що зазначали даний підвид агресії були виконані у нижній частині аркушу паперу, з недостатньою деталізацією, з нечіткими, слабкими майже павутинними лініями, з переважним використанням коричневих кольорів, а також малювання деталей звичайною ручкою, або простим олівцем. Зображення часто стиралось гумкою без подальшого поновлення, іноді, діти відмовлялись малювати запропонованих за завданням героїв. Голова у персонажів намальована в профіль, де коли в анфас, рот замальований або відсутній, руки або лапи не позначені або прикриті одягом. Набрана кількість ознак агресії за малюнками характеризується невпевненістю у собі, низькою самооцінкою, пригніченістю, нерішучістю, відсутністю тенденції до самоствердження, що розкривається у незацікавленості своїм положенням у суспільстві. Психологічний захист такої особистості проявляється у замкнутості, слабкості, підозрілості, скритості, несприйнятливості, недовірливості. В неї виражена обережність, боязливість, пасивність у прийнятті рішень, нестійкість настрою, переважна схильність до тривожності, емоційних переживань, і фізичного дискомфорту, а також неприємних хворобливих відчуттів та страху.

Прикладом депресивної агресії є зображувальні учнями неіснуючі тварини, які виконані на примітивному рівні: без голови, і її функціональних частин: вух, очей, роту, або позначалися дуже маленькими та непропорційними. Розмальовуванні персонажі, як правило, мали коричневі, оранжеві кольорі, виконані тонкими лініями звичайним простим олівцем або ручкою. Герої часто стиралися гумкою, і потім не поновлювалися. Розміщували тварин у нижній частині, у кутку, або у самому верху аркушу паперу, що свідчило про нерішучість, невпевненість у власних силах, незадоволеність та низький рівень самооцінки.

Наступним, за більшістю набраних ознак агресії є **демонстративний підвид** агресії. За однаковою кількістю визначених деталей, що його позначають, він спостерігався у молодших школярів без мовленнєвих патологій, з ФНМ та НЗНМ, і найменше використовувався у дітей з ФФНМ. Його показники розкривали малюнки, зображення яких знаходились у верхньому краю аркушу паперу, займали усю сторінку, були промальовуванні товстою перерваною штриховкою та відрізнялись відтінками червоних кольорів. Голови персонажів були промальовані в анфас, виділені великі вії, відчинений або усміхнений рот, іноді з язиком. Як правило, персонажі прикрашені декоративними не функціональними частинами, мали полегшену опору та знаходились біля поважних, сильних персон. Також, визначалися малюнки у яких герої мали примітивний вид зображення, або на яких не було видно одягу. Такій підвид агресії за якісним показником характеризував дитину як егоцентричну особистість, яка мала значно завищений рівень своєї самооцінки, що не завжди визнавалось зі сторони оточуючих її людей. Завищення власної значущості призводило до емоційної невірноваженості, імпульсивності, безконтрольності, впертості та амбіциозності. А підвищена активність таких учнів визивала сильне почуття суперництва, самоствердження та бажання зайняти авторитетне місце у своєму оточенні. Їм також були притаманні якості, що характеризували наполегливість, оптимістичність, веселість і балакучість. У колективі вони шумні, нестримані, прагнули охопити різноманітні сфери діяльності, щоб звернути на себе увагу та отримати схвалення від оточуючих їх людей.

Самим сильним показником агресії являється підвид **фізичної агресії**. Молодші школярі, з різних мовленнєвих категорій, у своїх малюнках використали ознаки фізичної агресії найменше, ніж ознаки інших підвидів. Але і за малими показниками лідерами у даному підвиді агресії становляться школярі з ФНМ, наступними є діти з нормальним мовленнєвим розвитком та з НЗНМ, і найнижчу кількість ознак набирають учні з ФФНМ.

Деталі фізичної агресії у малюнках, спостерігались у намаганнях змінити правила

завдань, яке було поставлено експериментатором це – розподілити свій малюнок за вертикаллю, або вийти за рамки стандартизованого аркушу паперу. Лінії у малюнках занадто товсті та протяжні, з перевагою чорних, сірих кольорів. У змісті та структурі – визначається перебільшеність гострих кутів, шипів, наростів, а також вуглуватість персонажів та їх величезний розмір. Їх малюнкові герої проявляють негативні емоції, в них деталізовано промальовані зуби, довгі руки, зжаті кулаки або пальці з нігтями, у де яких відсутні очі, вуха або рот. Ознаки даного підвиду агресії характеризують особистість з високою самооцінкою та рівнем домагань, з претензіями на визнання та схильністю до неконтрольованих роздратувань та нападів. Дитина категорично не сприймає інформацію та думки оточуючих, проявляє байдужість до почуттів інших, вона у постійній бойовій готовності до опротестувань у відповідь на засудження. Як правило, для розв'язаннялюбих конфліктних ситуацій використовує свою авторитетну силу.

Отже, апробація проєктивних малюнкових методик показала, що при дослідженні дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком, виникають певні труднощі які характеризувалися тим, що по-перше були діти які відмовлялись виконувати запропоновані нами завдання аргументуючи це тим, що не вмють малювати. По-друге, аналіз малюнкових робіт доводить, що дівчата малювали набагато краще ніж їх однолітки хлопці, тому зазначені характеристики агресії не завжди співпадали з особистістю таких учнів. Дане припущення також було зазначено у роботах науковця минулого століття Л. Бендер, який писав, що дитина яка погано малює має просто недостатнє представлення про своє тіло. І тому, діти, одного віку з рівними інтелектуальними можливостями могли малювати своїх героїв по-різному. І щоб краще розрізнити емоціональні розлади необхідно спочатку,

розвити у таких дітей поняття про власне тіло. Не зробивши цього вони і надалі будуть сприймати оточуюче їх навколишнє у скривленому вигляді [1].

По-третє, при використанні методики «Неіснуюча тварина», молодші школярі, з різним мовленнєвим розвитком, не могли чітко визначити поставлене перед ними завдання. Що має бути намальоване? Персонаж з мультфільмів, казок, або звичайна модернізована тварина? Тобто, дана невизначеність приводила дітей до того, що вони малювали стереотипи знайомих їм героїв, тварин, банально прикрашували та проводили їх маскіровку. Наприклад, домальовуючи коту вуха більшого розміру, або розкрашуючи зайця у якоранжевий окрас та інше.

Аналіз дитячих малюнкових робіт, доводить що у більшості дітей початкових класів з нормальним мовленнєвим розвитком, уява сформована ще недостатньо добре, і у процесі навчальної діяльності потребує подальшого свого розвитку [2, 3, 4]. А подібна проблема у дітей логопатів, вказувала на те, що недорозвиток їх мовлення має значний вплив на діяльність психічних процесів, у тому числі на і на творчий підхід у малюванні [5, 6].

Тому, у нас виникла необхідність сформулювати новий тип методики, який би ґрунтувався на вікових особливостях учнів молодших класів, а саме застосування у діагностиці агресії наочного матеріалу. Таким чином, на основі аналізу практичних літературних джерел була складена нова модифікована «Сюжетно-ситуативно-ілюстрована» методика, яка дала можливість нам визначити вид та підвид неусвідомленої агресії у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. Дитина за даною методикою мала можливість, на власний розсуд, обрати ті ілюстровані картинки, які би продовжували агресивну дію у визначеній ситуації. Що значно полегшувало процес дослідницької роботи, і наближало до визначеної мети нашого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация. — М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 272 с.
2. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посібник. — К. : МАУП, 1998. — 92 с.
3. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. — К. : Вища школа, 1974. — 356 с.
4. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / под. ред. С.Ю. Циркина. — М. : ПИТЕР, 2001. — 753 с.

5. Трошин О. В., Жулина Е. В. Логопсихология : учебное пособие. — М. : Сфера, 2005. — 256 с.
6. Логопсихология : навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак; за ред. М. К. Шеремет. — Знання, 2010. — 293 с.

Белова Е. Диагностика негативных проявлений эмоций по рисуночным методикам у младших школьников с нарушениями речи

В статье представлены результаты исследования состояния агрессии у младших школьников с нарушениями речевого развития. По результатам итогового анализа научно-методических источников было выделено три вида и шесть подвидов агрессии и определена их симптоматика: саморегулирующийся вид агрессии вместили контролируемый и соревновательный подвиды; скрытый – защитный и депрессивный; поведенческий – демонстративный и физический. Выявлены особенности агрессии и ее проявления у детей с нормальным психофизическим развитием, с фонетическим недоразвитием речи (ФНМ), фонетико-фонематическим недоразвитием речи (ФФНМ) и нерезковыраженным недоразвитием речи (НЗНМ).

Ключевые слова: агрессивное состояние, виды агрессии, подвиды агрессии контролируемая агрессия, соревновательная агрессия, защитная агрессия, депрессивная агрессия, демонстративная агрессия, физическая агрессия.

Belova O. Diagnosis of negative manifestations of emotions by drawing techniques in younger schoolchildren with speech disorders

This article introduced the results of studies of aggression in early elementary school kids. According to the results of the summary of the scientific methods there have been discoveries of three types of aggression and six pro-types of aggression and also their symptoms: self-controlled types of aggression includes controlled and completed pro-types of aggression; hidden type – protective and depressed ; behavior type – demonstrative and physical. There have been discoveries of sides of aggression and a level of aggression shown in kids with normal physical and psychological development and also in kids with phonetic underdevelopment of speech and also with signs of slightly underdevelopment of speech. Also there was a comparison of specific signs of aggression in 3 subjects: «I am an individual», «I am in a family», «I am in a social mind».

It has been determined that the relationship between the level of underdeveloped speech and a special appearance of different kinds of aggression in determination of early elementary school kids with normal speech development, phonetic underdevelopment of speech, and slightly underdevelopment of speech. A general level of aggression in kids of early elementary school with normal speech development and also with the deviation of speech development have been studied.

Keywords: aggression, aggressive kinds and types of aggression, controlled aggression, competitive aggression, protective aggression, depressive aggression, demonstrative aggression, and physical aggression.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2017